

رساله در فن موسیقی

حاجی حسین ظهیری اصفهانی
تصحیح و حاشیه: ایمان رئیسی

فهرست

۹.....	مقدمه مصحح.....
۳۵.....	باب اول.....
۳۶.....	فصل اوّل.....
۳۶.....	در اخذ موسیقی.....
۳۹.....	فصل دویم.....
۳۹.....	در پیدا شدن دوازده مقام.....
۴۱.....	فصل سیوم.....
۴۱.....	در بیان پیدا شدن بیست و چهار شعبه.....
۴۵.....	باب دوم.....
۴۶.....	فصل اوّل.....
۴۶.....	در بیان چهل و هشت گوشه.....
۵۱.....	دایره کلیات موسیقی یا کره نغمه.....
۵۲.....	فصل دویم.....
۵۲.....	در بیان چهار شدّ که ارکان نغمه گویند و عناصر نغمه نیز گویند.....
۵۵.....	فصل سیوم.....
۵۵.....	در بیان ضرب اصول.....
۶۳.....	باب سیوم.....
۶۴.....	فصل اوّل.....
۶۴.....	در بیان وضع تصنیف و شناخت آنها.....
۶۷.....	فصل دویم.....
۶۷.....	در بیان آنکه هر نغمه را در چه وقت باید خواند و چه خاصیت دارد.....
۶۹.....	فصل سیم.....
۶۹.....	در بیان آنکه هر سازی چه طبع دارد و چه خاصیت دهد.....
۷۵.....	باب چهارم.....
۷۶.....	فصل اوّل.....
۷۶.....	در بیان آنکه هر نغمه را از آواز حیوانی و غیره فرا گرفته‌اند.....
۷۸.....	فصل دوم.....
۷۸.....	در دانستن آنکه در بیش هر طایفه‌ای چه نغمه باید خواند.....
۸۲.....	فصل سیم.....

در دانستن آنکه نزد مردم هر دیار و به چه وضع آدم، چه نغمه [ای] باید خواند و نواخت، نزد مردم سرخ و سفید و لاغر و فربه و غیره.....	۸۴
باب پنجم.....	۸۷
فصل اول.....	۸۸
در بیان آنکه عامل این فن را چه قسم سلوک باید کرد (آداب عاملین).....	۸۸
فصل دوم.....	۹۰
بدانکه هر طایفه در کدام فن ماهراند و کدام فن را بهتر می دانند.....	۹۰
فصل سوم.....	۹۲
در بیان آنکه مراتب ارکان نغمه و کلیات که هر کدام را به جایی نسبت داده اند.....	۹۲
تفصیل.....	۹۴
ضرب‌های اصولی که در این رساله مسطور است.....	۱۰۱
تصاویر نسخه اصلی.....	۱۰۷
منابع.....	۱۴۱

مقدمه مصحح

در باب چگونه یافتن رساله‌ی حاضر؛ به خوبی، به خاطر دارم که در نخستین روزهای تحصیلی سال ۹۰ خورشیدی، در دوره کارشناسی ارشد، یکی از اساتید دروس تخصصی‌مان در رشته هنر اسلامی، تکلیف اجباری هفتگی‌ای را بر عهده‌مان گذارده بود، مبنی بر جستجو در کتابخانه‌های مطرح جهان و یافتن نسخه‌های خطی که مزین به نگاره‌هایی از هنر نگارگران ایرانی باشد. این جستجوهای هفتگی دریچه‌ای تازه بود برای‌مان، تا اقیانوسی از کتابها و رساله‌ها و نسخه‌های ایرانی موجود در سراسر دنیای امروز را بشناسیم. «رساله در فن موسیقی» حاج حسین ظهیری اصفهانی نیز در همین رهگذار هفتگی که دیگر به تکاپوی هر روزه بدل گشته بود، یافته شد. درّی گرانها از دریای همیشه خروشان موسیقی ایرانی، اما دور افتاده از سرزمین اصلی‌اش در کتابخانه‌ای در اروپا. علاقه‌مندی به موسیقی و مطالعاتی که در این وادی داشته‌ام، سبب گردید تا بازخوانی و ویرایش و تصحیح این رساله را به انجام رسانم، هر چند جستجو برای یافتن نسخه‌ای دیگر از این رساله در طول این سالها بی‌نتیجه ماند. به هر روی با آنکه قسمت‌هایی از رساله دچار آسیب گردیده بود، اما مانع از آن نشد که چندین و چندباره مورد خوانش قرار نگیرد، و تا زمانه اکنون که ثوبت به چاپ آن رسیده است، بارها و بارها بازبینی نشود، تا کمترین اشتباه در خوانش و بازنویسی را داشته باشد. از این روی امیدوارم که این اقدام فرهنگی هر چند کوچک، موجب رضایت خاطر

علاقه‌مندان به موسیقی و رسالات موسیقایی و همچنین موسیقی‌پژوهان ایرانی گردد و دیگر خوانندگان را نیز به کار آید.

عصر مهاجرت: با آغاز حکومت صفویان در ایران (۹۰۷ ه.ق) و رسمی شدن مذهب شیعه به دستور شاه اسماعیل اول (حک: ۹۰۷ - ۹۳۰ ه.ق)، شماری از ایرانیان اقدام به مهاجرت از وطن مألوف خویش نمودند. مقصد این مهاجران سه ناحیت هرات در شرق، عثمانی در غرب و شبه قاره هند بود. در میان مهاجرانی که به هند رخت عزیمت بستند، نام تعداد زیادی از هنرمندان، اعم از موسیقیدانان، شاعران، خطاطان و نقاشان، تاریخ‌نویسان و تذکره‌نویسان به چشم می‌خورد. چنانچه گلچین معانی در «کاروان هند» از قریب به ۷۴۱ مهاجر نام می‌برد که در حوزه‌های مختلفی فعالیت داشته‌اند (گلچین معانی، ۱۳۶۹، ج ۱ و ۲).

الگود در کتاب «طب در دوره صفویه» علل مهاجرت ایرانیان به هند را اینگونه بر می‌شمرد: «اضطراز و عدم تأمین جانی، نبودن امکان بهره‌برداری از تخصص، وجود موانع متعدد بر سر راه تحقق بخشیدن به خواسته‌های درونی، عدم امکان پیشرفت که بشر به خاطر آن به وجود آمده است... و یک سری عوامل نامساعد اقتصادی، سیاسی و یا اجتماعی که موجب می‌گردد چشم امید یک طبقه خاص از اجتماع به آن سوی مرزها دوخته بشود... عقاید دینی و باورهای مذهبی نیز یکی دیگر از دلایل مذکور است» (الگود، ۱۳۵۷، ۸۵). از سویی میثمی در «موسیقی عصر صفوی» مهاجرت موسیقیدانان در دوران صفوی را به دو دوره تقسیم می‌نماید. دوره اول در برگیرنده‌ی عصر حکومت شاه اسماعیل اول، شاه تهماسب، شاه اسماعیل دوم و شاه سلطان محمد خدابنده می‌باشد و دوره‌ی دوم مقارن با حکومت شاه عباس اول، شاه صفی، شاه عباس دوم، شاه سلیمان و شاه سلطان حسین است (میثمی، ۱۳۸۹، ۱۱۷).

با توجه به آنکه دوران حکومت اورنگ‌زیب، پادشاه گورکانیان هند، از سال ۱۰۶۸ تا ۱۱۱۸ ه.ق بوده است؛ این دوران مقارن با سال‌های حکومت سه تن

از شاهان صفوی - شاه عباس دوم (حک: ۱۰۵۲-۱۰۷۷ه.ق)، شاه سلیمان (حک: ۱۰۷۷-۱۱۰۵ه.ق) و شاه سلطان حسین (حک: ۱۱۰۵-۱۱۳۵ه.ق) - است، که مربوط به دوره دوم از تقسیم‌بندی میثمی می‌باشد. لذا احتمال این امر قوت می‌گیرد که مؤلف «رساله در فن موسیقی» - حاجی حسین ظهیری اصفهانی - در دوره دوم از عصر مهاجرت در دوره‌ی صفوی به هندوستان رفته باشد. اما تاریخ دقیقی برای آن نمی‌توان متصور بود.

مؤلف رساله: مؤلف این رساله که خود را در دیباچه با عنوان «حاج حسین ظهیری اصفهانی» معرفی نموده است [برگ ۲ ر] از زمره‌ی عالمان به علم موسیقی است - هر چند از تاریخ ولادت و وفاتش اطلاع دقیقی در دست نیست - اما، بنابر عصر حکومت ممدوح‌اش - سلطان اورنگ‌زیب غازی - در اواخر قرن یازدهم و اوایل قرن دوازدهم هجری می‌زیسته است. از مؤلف این رساله در هیچ یک از تذکره‌های عصر صفوی و تذکره‌های عصر گورکانی، به خصوص تذکره‌های قبل و دوران حکومت اورنگ‌زیب و بعد از آن نشانی یافت نشده است. در جلد دوم، صفحه ۸۰۲ از کتاب «اعلام اصفهان» اشاره‌ای کوتاه به نام وی می‌شود؛ که این اشارت نیز از فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جلد دوم، صفحه ۹۵ وام گرفته شده است. «از دانشمندان و ادبای اصفهان است. رساله در فن موسیقی در ۵ باب و ۱۵ فصل به فارسی از تألیفات اوست. میکروفیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۳۱۸۹ موجود است». مسعودیه نیز در کتاب «فهرست نسخ خطی موسیقی ایران» در صفحه ۹۲ ذیل ۴۹ به رساله حاج حسین ظهیری اصفهانی که در کتابخانه ادینبورگ محفوظ است اشاره کوتاهی کرده است. همچنین به رساله‌ی «شمس‌الاصوات» نیز اشاره‌ای می‌کند، که در بخش دوم این نسخه قرار دارد.

میثمی در «موسیقی عصر صفوی» به معرفی برخی از رسالاتی که در هند نگارش یافته، اشاره کرده است. رساله‌ی وجدیه از طغرای مشهدی در دوره حکومت جهانگیر (حک: ۱۰۱۴-۱۰۳۷ه.ق). رساله معرفت المنغم اثر

Risaleh Dar Fann-i Musighi

By Hadjdji Husain Zihri Isfahani

18_19th century Persian Musical Treatise

Edited with an introduction

By Iman Raisi

ISBN:978-600-7718-75-9

76607

718758